

M. A. PARŇUK a kol.: Prostranstvo i vremia —(Priestor a čas). Naukova dumka, Kijev 1984, 292 s.

Kategórie priestor a čas patria k fundamentálnym kategóriám nielen vo filozofii, ale aj v špeciálnovednom poznaní. Zároveň problematika rozpracovania ich obsahu patrí vo filozofii k najpríťažlivejším, o čom svedčí množstvo štúdií, špeciálnych prác a monografií pojednávajúcich o týchto otázkach. Jednou z týchto prác je aj monografia sovietskych autorov — Priestor a čas, ktorá si kladie za cieľ podať ucelený a komplexný pohľad na problematiku vzniku, vývinu a chápania týchto kategórií nielen vo filozofii, ale aj v prírodovednom poznaní a v umení. Formálne je práca rozdelená na päť tematických okruhov.

V prvom tematickom okruhu sa autori zameriavajú na analýzu vzniku a vývinu predstáv o priestore a čase v dejinách filozofického myslenia a všimajú si hlavne obsah, ktorý bol do týchto kategórií vkladany v jednotlivých etapách histórie kultúry a filozofie. Vychádzajúc z tézy, že: „kategórie sú formy myslenia, objektivizované v určitých materiálnych a duchovných výtvoroch kultúry“ (s. 13), pristupujú ku kategóriám priestor a čas nie z empiricko-psychologického hľadiska, ale chápu ich ako kultúrno-historické javy. Kladom tejto časti monografie je, že sa v nej autori sústreďujú len na otázky priestoru a času v jednotlivých obdobiach a u jednotlivých filozofov, že sa analýza obsahu týchto kategórií nerozplýva v obsiahlych hodnoteniach jednotlivých koncepcií. Zároveň ukazujú i na obmedzenosť a ohraničenosť jednotlivých názorov, vyplývajúcich z redukcie alebo absolutizácie určitých stránok alebo vlastností objektívnej reality alebo poznávacieho procesu, ktorým sa musíme vyhnúť pri

rozpracovaní súčasnej dialektickomaterialistickej koncepcie priestoru a času.

Druhý tematický okruh je zameraný na obsah kategórií priestor a čas v dialektickom materializme a tvorí myšlienkové jadro práce. Východiskovou myšlienkou, z ktorej autori odvíjajú svoje úvahy, je Engelsova téza, že: „priestor a čas sú základné formy všetkého bytia“. Autori správne podotýkajú, že v tejto téze sa podčiarkuje objektivnosť a materiálnosť priestoru a času, no toto vymedzenie je široké, nehovorí nič o rozdieli priestoru a času od iných foriem bytia. Preto pristupujú k užšiemu a špecifickjšiemu vymedzeniu týchto kategórií. Zároveň sa chcú vyhnúť takým interpretáciám, ktoré chápu priestor a čas ako podmienky pre existenciu hmoty, alebo ich chápu ako samostatný, zvláštny druh hmoty, či stotožňujú kategórie priestor a čas s konkrétnym kozmologickým priestorom a časom. Zdôrazňujú, že všetky tieto koncepcie majú prevažne ontologický charakter, čo je nedostatočné pre skúmanie problému. Podľa autorov špecifikum kategórií priestor a čas spočíva v tom, že v ich obsahu sa neodrážajú vzťahy medzi vecami, ani spôsoby vzťahu medzi nimi, ani závislosť jedných vecí od druhých (s. 90). „Priestor a čas sú univerzálne kvantitatívne určenia bytia. Táto určenosť spočíva v rozpriestranenosti a trvaní...“ (s. 87). Zároveň „aj priestor aj čas je bytiu vonkajšia určenosť, vonkajškosť vecí, vychádzanie bytia mimo seba“ (s. 80).

Pristavme sa trochu pri týchto formuláciách. Podľa autorov „bytie vystupuje ako abstraktné, bez kvalitatívnych rozdielov, ale taktiež ako

neutrálne, ľahostajné“ (s. 90). Vní-
mavý čitateľ si na tomto mieste ur-
čite položí otázku — čo núti toto ab-
straktné, neutrálne a ľahostajné by-
tie, aby „vyšlo mimo seba“ a „stalo
sa“ konkrétnym, aby stratilo neutra-
litu a ľahostajnosť? Na túto otázku
autori nedávajú odpoveď. Podľa nich
bytie stráca svoju neutralitu vďaka
priestoru a času, a to preto, lebo prie-
stor a čas sú „také bezprostredné ur-
čenia, ktoré charakterizujú bytie ako
rozčlenený, rozdelený vonkajší stav,
ako zvláštnu vonkajšiu existenciu jed-
ného mimo druhého“ (s. 87). Tieto „bez-
prostredné určenia“ ako keby spätne
pôsobili na bytie. V priestore ako
hotovej kvantite sa bytie upokojuje,
stáva sa stálym. V čase sa jeho neu-
trálnosť stráca, bytie vychádza zo sta-
vu pokoja, vystupuje ako nepokoj, sa-
mo seba neguje, prekonáva hotový
priestor, prechádza v iné (s. 89—90).
Priestor a čas nie sú teda v chápaní
autorov len „určenia bytia“. Sú to
v istom zmysle aj dve protichodné
tendencie alebo princípy v bytí. Vzhľa-
dom na pobyť bytia priestor vystu-
puje ako princíp negatívny a čas ako
princíp pozitívny. Nie sú to však princí-
py v zmysle „živlov“ bojujúcich proti se-
be. „Priestor a čas vystupujú ako mie-
ra jeden druhého, môžu existovať len
v tejto jednote a len v tejto jednote
môžu byť samými sebou so svojimi
vlastnosťami“ (s. 108). Ako vidíme,
priestor a čas tak tvoria dialektické
protiklady. V ich bezprostrednej jed-
note a vzájomnom prechode spočíva
pohyb (s. 110). Zároveň podľa auto-
rov tieto kategórie sú i odrazom kvan-
titatívneho určenia smeru pohybu. Z
toho vyplýva, že: „smerom sa cha-
rakterizuje nie priestor a čas, túto
vlastnosť má pohyb“ (s. 99). Smer
pohybu potom determinuje i smer
času.

V súvislosti s analýzou obsahu
kategórií priestor a čas autori skú-
majú aj ich vlastnosti — konečnosť a

nekonečnosť, spojitosť a nespojitosť,
absolútnosť a relatívnosť a pod. Na-
príklad problematiku spojitosti a ne-
spojitosti chápú nasledovne: „priestor
a čas sú spojitý, nakoľko ako mimosta-
vovosť sú abstraktné, ako všeobecnosť
zbavené v sebe určitého rozdielu, ako
určenia bytia ešte nerozvinuté. No
priestor a čas sú nespojitý, nakoľko
sa rozlišujú ako rozpriestranosť a
trvanie...“ (s. 110).

Načrtli sme v krátkosti prístup
autorov k filozofickým kategóriám
priestor a čas. Vidíme, že autori majú
dobré zvládnutý dialektický spôsob
myslenia. No podľa nášho názoru,
pre svoje úvahy si nezvolili práve
najlepší základ — „neutrálne bytie“.
Z práce nie je jasné, čo sa vlastne
chápe pod týmto pojmom. Nie je jas-
ný jeho ontologický a gnozeologický
status, ako aj jeho vzťah k „hotové-
mu“ bytiu. Nejasný a hmlistý je z to-
ho dôvodu i pojem „stávania sa“ by-
tia. „Stáva sa“ bytie len z „neutrál-
neho bytia“, alebo je to aj premena
jednotlivých konkrétnych foriem by-
tia? Toto „neutrálne bytie“ má vôbec
zaujímavé vlastnosti. Priestor a čas
tohto bytia ho charakterizujú ako mi-
mostavovosť a sú zbavené v sebe ur-
čitého rozdielu, sú nerozlíšené. Neda-
jú sa teda charakterizovať cez roz-
priestranosť a trvanie, to znamená,
že medzi nimi niet rozdielu. Súčasne
však autori neuvádzajú žiadnu cha-
rakteristiku, ktorá by odlíšila prie-
stor a čas „neutrálneho bytia“ od
iných jeho vlastností. Ukazuje sa, že
sa nám tu opakuje situácia zo začiat-
ku tohto tematického okruhu, kde au-
tori zdôrazňovali, že v Engelsovej té-
ze sa nič nehovorí o rozdiely priesto-
ru a času od iných foriem bytia. To
isté môžeme konštatovať aj o cha-
rakteristikách „neutrálneho bytia“.
Ako teda vidíme, s „neutrálnym by-
tím“ sme sa ďalej ako k Engelsovej
téze nedostali. Diskutabilné je aj už
načrtnuté vymedzenie priestoru a ča-

su ako takých určení, prostredníctvom ktorých sa bytie upokojuje a stráca neutralitu. Takéto vymedzenie sa nám zdá prisilné. Je to však logický dôsledok snahy autorov vyhnúť sa krajinostiam relačnej a substancijálnej koncepcie priestoru a času a súčasne využiť ich racionálne momenty pri budovaní dialektickomaterialistickej koncepcie. Vybudovať túto koncepciu však nie je vôbec jednoduché a treba ešte vyriešiť celý rad ťažkostí, s ktorými sa stretli aj autori tejto monografie. Možno povedať, že aj napriek naznačeným problémom a okolnostiam autori dobre rozanalyzovali problematiku filozofických kategórií priestoru a času. Ich monografia zároveň svedčí o nejednotnosti chápania obsahu týchto kategórií i v dialektickom materializme, o rôznorodosti ich definícií, ale aj o rozličnom prístupe k ich interpretáciám.

Tretí tematický okruh sa týka sociálno-historického obsahu foriem priestoru a času. Táto časť je zameraná na analýzu pojmov historického a sociálneho priestoru a času. Autori správne zdôrazňujú spätosť obsahu týchto pojmov vždy s určitými konkrétnymi historickými systémami spoločenských vzťahov.

Štvrtý tematický okruh je venovaný problémom týkajúcich sa pojmov priestorov a čas v poznaní rôznych foriem pobytu hmoty. V tejto časti monografie v podstate ide o chápanie týchto pojmov v jednotlivých špeciálnovedných oblastiach — v matematike, fyzike, kozmológii, chémii, biológii a kybernetike. Opakuje sa prístup z prvého tematického okruhu, ktorý sa tu aplikuje na oblasť parciálnych vied. Je to skôr historic-

ká a metodologická analýza ako obraz chápania kategórií priestor a čas v súčasnej prírodovede. Je zaujímavé, že autori ako keby postupne upúšťali od svojej koncepcie a pri analýze histórie špeciálnovedného chápania priestoru a času uplatňujú skôr učebnicové tézy a interpretácie. Svedčí o tom i skutočnosť, že autorom unikli niektoré problémy. Absentuje napríklad v súčasnosti tak diskutovateľný problém, ako je význam a úloha priestorovo-časového opisu v mikrosvete. Ťažko to však vytýkať ako nedostatok. Autori majú právo zohľadniť tie problémy, ktoré zo svojho hľadiska považujú za hlavné a podstatné. Podľa nášho názoru však problém priestoru a času v mikrosvete je problémom fundamentálnym nielen v súčasnej fyzike a z toho dôvodu by si zaslúžil aspoň všeobecný náčrt.

Posledným — piatym — tematickým okruhom sú problémy umeleckého priestoru a času, kde asi najviac vidieť odklon autorov od pôvodných téz a učebnicovosť základných interpretačných schém.

Záverom možno povedať, že práca sovietskych autorov splnila svoj cieľ. Osvetľuje marxistické tvrdenie o rôznosti konkrétnych priestorovo-časových foriem a zároveň približuje problematiku vzťahu filozofického a špeciálnovedného prístupu ku kategóriám priestor a čas. Za jej určitý nedostatok možno považovať, že jej obsah a štruktúra má okrem druhej, podľa nášho názoru myšlienkovu najbohatšiu kapitolu, skôr učebnicový charakter. Ako sme však videli, pozorný čitateľ v nej nájde veľa podnetných myšlienok.

Ladislav Sabela